

Г.Я. Лавриненко – доцент кафедри німецької філології;

О.Л. Лавриненко – старший викладач кафедри іноземних мов природничо-математичних спеціальностей Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки

Варіантність в системі фразеології сучасної німецької мови як шлях структурно-семантичного розвитку фразеологізмів

*Роботу виконано на кафедрі німецької мови
СНУ імені Лесі Українки*

У статті розглядається проблема варіативності, яку більшість лінгвістів вважає спірною. Дослідники вважають доцільним введення поняття широкої варіативності, що включає: можливість морфологічних та синтаксичних змін окремих компонентів фразеологізму; заміну окремих його компонентів; фразеологічну варіацію як розширення або звуження його структури, що супроводжується певними змінами в семантиці аж до фразеологічної та дефразеологічної деривації.

Ключові слова: варіативність фразеологічних одиниць, тотожність, формально-структурні варіації, розширення або скорочення складу компонентів, фразеологічна та дефразеологічна деривація.

Lavrinenko G.J., Lavrinenko O.L. Variantation in the phraseological system of modern German as the way of phraseology's semantic development

In this article the notion of wide variantation is explored, which is regarded by many linguists as controversial. Researchers find it reasonable to introduce the notion of wide variantation that will be characterized by morphological and syntactical changes of phraseologisms and their components; substitution of some components; extending and shortening of it's structure, that causes certain changes in semantics up to phraseological or dephraseological derivation.

Key-words: phraseological units' variantation, identity, formal-structural variations, extension or shortening of constitutional components, phraseological and dephraseological derivation.

Лавриненко Г.Я., Лавриненко О.Л. Вариантность в системе фразеологии современного немецкого языка как путь структурно-семантического развития фразеологизмов

В статье рассматривается проблема вариативности, которую многие лингвисты считают спорной. Исследователи считают целесообразным введение понятия широкой вариативности, включающее: возможность морфологических и синтаксических изменений отдельных компонентов; замену отдельных компонентов; фразеологическую вариацию как расширение или сужение его структуры, которое сопровождается определёнными изменениями в их семантике вплоть до фразеологической и дефразеологической деривации.

Ключевые слова: вариативность фразеологических единиц, формально-структурные вариации, идентичность, расширение или сокращение состава компонентов, фразеологическая и дефразеологическая деривация.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Під варіантністю у сфері лінгвістики розуміється «уявлення про різні способи вираження певної мовної сутності як про її модифікацію, різновидності чи як про відхилення від певної норми» [8, 682]. Вирішення проблеми варіантності у фразеології тісно зв'язано із поняттями «інваріант-варіант», з їх трактуванням в плані загального мовознавства та на різних рівнях вивчення мови.

Починаючи із морфологічного рівня мовознавці мають справу із двосторонніми одиницями мови. Проте часто вирішення дихотомії «інваріант-варіант» та проблеми виокремлення тотожних і самостійних одиниць розпадається на два плани, де про варіантність можна говорити тільки в плані вираження. Інваріант в плані вираження визначається як структурна різновидність одиниці, протиставлена в системі іншим одиницям, як сукупність суттєвих ознак моделі. В плані змісту інваріантом вважається сукупність категоріальних та індивідуальних ознак, що залишаються незмінними при всіх реалізаціях цієї одиниці в мовленні. Оскільки на рівні двосторонніх одиниць варіювання матеріального складу може бути не байдужим до семантики, то, розпочинаючи з морфологічного рівня, розрізняють незначимі та значимі варіанти [17, 9].

В лексикології проблема варіантності розглядається у двох аспектах:

- 1) у зв'язку із вирішенням питання про окремість та тотожності слова;
- 2) та як проблема варіативного вживання семантично близьких самостійних одиниць [7, 125].

Оскільки слово є двосторонньою одиницею мови, то його варіювання можливе в декількох напрямках: варіювання означуваного (лексико-семантичні варіанти), варіювання означального (фонетичні, фономорфологічні варіанти); варіювання в сфері вживання слова сприяє виникненню стилістичних, діалектичних та соціальних варіантів. При виділенні варіантів одного слова та відмежуванні самостійних лексичних одиниць істотним є визначення диференційних ознак інваріанта. Проте, як зазначає А.А. Уфимцева, в лексикології ще не до кінця вияснено питання «что является инвариантным, постоянным для всех лексико-семантических вариантов; форма ли словесного знака, категориальная семантика или отдельные признаки предметного значения слова, или просто сами условия этого варьирования» [15, 209]. Отже слід відмітити, що немає єдиної точки зору на вирішення дихотомії «інваріант-варіант».

Вирішення проблеми окремість та тотожності слова, запропоноване В.В. Виноградовим та його послідовниками, здійснило великий вплив на дослідження цього питання в теорії мовознавства [7, 126]. Проте, якщо відсутність регулярних співвідношень між фономорфологічними змінами та семантикою визначається всіма лінгвістами як неодмінна умова збереження тотожності слова, то відносно можливості стилістичних, експресивних змін, наявності «відтінків значення» досі ведеться дискусія [15, 7]. З одного боку, деякі лінгвісти висловлюють в своїх працях думку, що співпадає з точкою зору В.В. Виноградова та допускає виникнення експресивних та стилістичних відтінків в значенні, як результат варіювання означального. При цьому основний акцент робиться на наявності константних рис, що зберігають структуру слова та його лексичну значимість при протиставленні іншим словам (А.А. Уфимцева, И.М. Маковський) [15, 7].

З іншого боку в сучасних роботах існує точка зору, згідно якої варіанти повинні бути абсолютно тотожними, оскільки «варіантні форми не несуть в порівнянні одна з одною додаткової інформації (наприклад інформації про стиль

мовлення, про особливості денотата, про соціальну, національну, вікову, професійну приналежність мовця) » [10, 58].

Щодо варіативного вживання семантично близьких самостійних одиниць, то це питання відображається в полеміці про відмежування однокореневих синонімів від варіантів. Причому, якщо розгляд синонімії як проблеми власне семантичної не викликає заперечень, то питання про варіанти та їх структуру не отримує одностайного вирішення. Тут у більшості дослідників чітко виражена тенденція винести вирішення цієї проблеми у план вираження. В лінгвістичній літературі по цьому питанню існує думка, що варіативність в широкому розумінні полягає у можливості комбінування та вибору мовних одиниць для вираження тотожного змісту [10, 58; 7, 126]. Стосовно слова це означає зміни в плані вираження, не торкаючись сторони змісту. Такій точці зору протистоїть інша, згідно якої лексична варіантність – це явище чисто формального плану, звукової форми слова, а всі семантичні відношення між варіантами повинні вирішуватись в теорії синонімії, що вводить таким чином поняття «варіанта-синоніма» [3, 7]. В.Н. Телія полемізує з такою постановкою питання і наполягає на можливості варіювання означуваного, оскільки внаслідок асиметричного дуалізму мовних одиниць можливе одночасне варіювання і форми і змісту лінгвістичних знаків [13, 7].

Отже, якщо в плані вираження більшість лінгвістів визнає існування фонологічних та морфологічних варіантів, то в плані змісту правомірність виділення варіантів як результат фономорфологічних змін ставиться під сумнів.

На дослідження цього питання в сфері фразеології великий вплив справило положення про еквівалентність фразеологізму слову, внаслідок чого лексичне вирішення проблеми автоматично переноситься на фразеологічний матеріал. Вважалось, що варіантність є там, де є фонетичне, морфологічне, словотвірне лексичне та синтаксичне варіювання при незмінній тотожності смислового значення [7, 269].

Збереження за різновидностями фразеологічних одиниць статусу варіантів при стилістичних відмінностях [22, 218] розширює межі варіантності і поширює її на план змісту. А постановка проблеми фразеологічної варіантності як явища семантичного [13] відкриває нові шляхи її вирішення. Сьогодні не можна у

фразеології категорично стверджувати, що варіантність та синонімія – явища, які не перетинаються: варіювання значення однозначних фразеологічних одиниць визнається як факт [7, 127]. Фразеологічна варіативність є не лише продуктивним засобом розширення фразеологічного складу мови, але й потенційним джерелом поповнення синонімічних рядів [7, 127].

У зв'язку із дослідженням диференційних ознак фразеологізмів, які відрізняють ці лінгвістичні знаки від слів, слід уточнити статус фразеологічних одиниць в системі мови. Висуваються нові точки зору на проблему фразеологічної варіантності. Загальноприйнятим вважається на сьогодні думка, що фразеологічні одиниці можуть мати формально-структурні варіанти. Тотожні по значенню фразеологізми, котрі мають фонетичні, морфологічні, словотвірні та синтаксичні відмінності, визначаються варіантами однієї одиниці. Деякі мовознавці підкреслюють при цьому принципову різницю між морфологічними варіантами однієї фразеологічної одиниці та її парадигматичними формами, котрі включають фразеологічну одиницю в речення [16, 18; 22, 206].

Коли ж постає питання про можливість варіювання компонентного складу, то концепції різних лінгвістів суттєво розходяться. Крайньою точкою зору можна вважати, згідно якої слід визнати ідіоматичні сполучення із замінами знаменними компонентами не варіантами однієї ідіоми, а різними, хоча і синонімічними ідіомами [7, 127].

Значна частина дослідників допускає можливість лексичного варіювання, підкреслюючи необхідність абсолютної тотожності смислових структур, а також стилістичних та експресивних моментів [22, 11]. Проте факти мови свідчать, що лексичне варіювання впливає не тільки на стилістичне забарвлення та експресивність, але й на образність одиниці. У зв'язку з цим постає питання про релевантність змін в обраній мотивованості для значення фразеологічної одиниці при їх структурно-семантичному варіюванні. Вирішення цього питання має принципове значення, оскільки метафоричне переосмислення словосполучення є основою сигніфікативного та конотативного аспектів значення фразеологізму.

Наявність у фразеології великої кількості одиниць, що співпадають за структурою і відрізняються одним, рідше – декількома лексичними компонентами, а

внаслідок цього і деякою рухливістю образної основи, поставила перед дослідниками складне завдання.

Пояснити подібне явище була покликана теорія «структурної синонімії» фразеологічних одиниць, розроблена А.В. Куніним, що знайшла багато послідовників: відповідно до неї при частковому співпаданні лексичного складу, але при розходженні у відтінках значень, стилістичному спрямуванні, образності чи сполучуваності виникають структурні синоніми, склад яких може поповнюватись за рахунок фразеологічних варіантів, що розвиваються [5; 6].

Ця концепція викликає заперечення у низки дослідників, але найбільш послідовний і детальний її розбір можна знайти у В.Н. Телії, де підкреслюється, що ідіома як двостороння одиниця мови може мати варіанти як в плані вираження, так і в плані змісту. Згідно думки автора наявність лексичного інваріанта не є неодмінною умовою збереження тотожності одиниці, а зміни в семантиці не обмежуються стилістичними та експресивними моментами. Можливими є також відмінності у сигніфікативному плані. При наявних відмінностях у плані вираження і в плані змісту тотожність одиниць зберігається, якщо ці відмінності не становлять самостійної знакової функції, не змінюють референтного співвідношення одиниці та її системної значимості [3, 201]. В результаті варіантами фразеологічної одиниці визнаються не тільки словосполучення типу : «голова соломою набита» та «в голові солома», але й «наїсти живота» та «нагуляти жиру».

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. Як видно із вищесказаного, всі дослідники, які займаються фразеологічною варіантністю, співвідносять зміни матеріального складу зі значенням фразеологічної одиниці, наполягаючи в одному випадку на абсолютній тотожності значення [5; 6; 7; 18], але допускаючи в іншому випадку стилістичні та експресивні варіації [16, 19, 21] та розширюючи, в третьому випадку, межі семантичного варіювання до можливості зміни сигніфікативного значення [12, 13].

Правомірною в подальшому дослідженні варіативності фразеологічних одиниць можна вважати концепцію В. Фляйшера, який розуміє варіантність в широкому плані. Явище варіантності пов'язане з тим, що мовні сутності в мовленнєвому втіленні мають поряд із загальними ознаками деякі відмінності, які, однак не

мінюють їх становища в системі. Внаслідок лінійного характеру мовлення конкретна одиниця виступає як представник деякої групи одиниць, зв'язаних наявністю у них спільних інваріантних ознак, які знаходяться у відношенні варіювання. Різноманітне варіювання матеріального складу фразеологізму може, на нашу думку, відобразитись у його змісті [4, 18; 20, 209 – 215]. Взятши за основу концепцію Фляйшера [20, 202 – 215] розглянемо можливості варіативності німецьких фразеологізмів у трьох напрямках:

1. Перша можливість полягає у морфологічній та частково синтаксичній зміні окремих компонентів. Тут мова йде про варіації структури (Strukturvariationen), які не торкаються внутрішньої організації матеріального складу одиниць. Ці зміни можуть стосуватись:

- а) числа (seine Hand/Hände im Spiel haben);
- б) керування (mit den Achseln/die Achseln zucken, für jmdn/jmnds Partei ergreifen);
- в) вживання артикля та інших детермінуючих елементів (das/sein Herz auf der Zunge tragen, etw. mit (den) Händen greifen können);
- г) димінитиву (jmdm kein Haar/Härchen krümmen);
- д) тип заперечення (jmdm keinen/nicht den Bissen Brot gönnen);
- е) звукової структури (etw. ist gekupft/geküpft wie gesprungen);

Варіанти такого типу не змінюють ні значення, ні стилістичного забарвлення конструкції. Їх число обмежене окремими, цілком певними фразеологізмами і не переносяться на інші. Є достатньо конструкцій, у яких число, димінитив, тип заперечення і т.ін. є стабільними і де зміна в цьому відношенні призводить до руйнації фразеологізму. Для варіантів цього типу В. Фляйшер використовує термін фразеологічні (структурні) варіанти [20, 210].

2. Друга можливість полягає в заміні окремих лексичних варіантів фразеологізму. Таким чином виникають, як правило, фразеологічні синоніми (auf den Arm/die Schippe nehmen), так що в цьому випадку мова йде про тип фразеологічної деривації (böhmische/arabische/spanische Dörfer), або ж виникають фразеологічні антоніми (mit dem/ gegen den Strom schwimmen). На відміну від варіантів у цих випадках зміна стосується значення конотації та інших аспектів.

Тому тут доцільніше говорити не про фразеологічні варіанти, а про варіативні фразеологізми чи фразеологічні варіації.

Заміна одного лексичного компонента може бути okazіональною, пов'язаною з текстом і підвищує внаслідок контрасту між узуальною схемою структури та несподіваною okazіональною варіацією експресивність виразу. При цьому не у кожному випадку мусить бути синонімія чи антонімія по відношенню до фразеологізму, який служить базисом варіації, порівняйте:

- „Ich konnte den Roman während einer Krankheit fast auf einem Sitz lesen“ (Weltbühne 1/2007, 26) (nach : auf einen / in einem Ritt, ohne Unterbrechung, hintereinander).

3. Третя можливість полягає у розширенні чи скороченні складу компонентів. Якщо скорочення призводить до посилення самостійності (автономізації) групи компонентів, тоді мова йде про фразеологічну деривацію; якщо якийсь окремих компонент як слово автономізується, то при певних умовах можна говорити про дефразеологічну деривацію. На відміну від розглянутих вище фразеологічних (структурних варіантів), тут теж можна говорити про варіативні фразеологізми. В цьому випадку слід говорити про фразеологічну варіацію як розширення та як скорочення фразеологізмів [4, 18 – 20].

3.1. Фразеологічна варіація як розширення

Розширення фразеологізмів контрастує з синтаксичною стабільністю, яка є для нього визначальною. Насамперед зустрічаються такі структури:

а) Атрибуція іменного компонента (за допомогою прикметника чи субстантивного атрибута), порівняймо:

- Schließlich melden sich auch jene zu Wort, die ihr reaktionäres politisches Süppchen im Grünen kochen möchten (Weltbühne 1.1.2010) (nach: „sein Süppchen kochen“ – seine eigenen versteckten Ziele verfolgen).

б) Розширення при залученні до дієслівного компонента або цілого фразеологізму обставини. Слід звернути увагу, що в ролі розширення для фразеологізму виступають не вільні адвербіальні словосполучення, а лише додатки, які структурно і семантично можуть інтегруватися в структуру компонентів фразеологізму, порівняймо:

- Woher nur die Selbstgewißheit, dass es seine Schuldigkeit ist, jenen Mächten, die mit allen Wassern, auch mit Blut, gewaschen sind, ihren Namen zu entreißen? (Chr. Wolf, Kein Ort. Nirgends, Berlin 1979, 16) (nach: mit allen Wassern gewaschen – „raffiniert, mit allen Schichten vertraut“).

в) Розширення парних словосполучень третім елементом:

- Der Stil von Peter Edels „Wenn es ans Leben geht“ liegt in ihm selbst, ist Peter Edel, wie er leibt, lebt und spricht (Weltbühne 6.11.2009, 432).

г) Розширення шляхом словоскладання з іменним компонентом фразеологізму:

- Banken drehen den Geldhahn weiter zu ... „Mit dem Zudrehen des Geldhahns sollen Inflation und Dollarverfall eingedämmt werden“ (Weltbühne 6.11.2009, 138), (nach: den Hahn zudrehen“ – nichts mehr liefern, gewähren“).

д) Розширення за рахунок відносних підрядних чи подібних конструкцій відокремлення іменного компонента, напр.:

- Das bißchen Kopf, das sie noch haben, zerbrechen sie sich mit sochhem Zeuge... (G.C. Lichtenberg. Tag und Dämmerung, Leipzig, 1991, 329) (nach: sich den Kopf zerbrechen „angestrengt nachdenken“).

ж) Однією із форм розширення фразеологізму може нарешті бути і контамінація кількох фразеологізмів, напр.:

- Einträchtig bestellen Mönch und Soldat auch andere brachliegende Äcker, säten Hirse und Hanf, erschlugen Wölfe und machten Schnapphans, der langfingrig war, lange Beine (J. Brezan, Krabat, Berlin 1976, 10). Zugrunde liegen die drei Phraseologismen lange Finger machen“ – stehlen“; jmdm Beine machen – „jmdm davonjagen“ und lange Beine machen – „schnell laufen“.

3.2 Фразеологічні варіації як скорочення

Скорочення полягає насамперед в тому, що один із компонентів фразеологізму в певних умовах тексту може бути випущений; це також може мати ефект підвищення експресивності, який контрастує з повною конструкцією, порівняйте:

- Mir sagte der Arzt: Rauchen Sie ruhig ihre Virginien! Um die Ecke muß schließlich mit oder ohne ein jeder ... (B. Brecht, Gedichte II. Berlin 1981, 98) (nach: jmdn um die Ecke bringen – „jmdn töten“).

Скорочення веде до автономізації решти компонентів, якщо вони в певному значенні вживаються «самостійно», - виражаючи значення цілого фразеологізму. Автономізований компонент пройшов «крізь» фразеологізм і отримав при цьому семантичні якості, які це слово (чи словосполучення) у вільному вживанні не мало. Автономізоване вживання одного компонента може залишитись оказіональним, але воно може також стати і узуальним. У випадку виникнення нової словотвірної конструкції можна говорити про дефразеологічну деривацію. Проте часто виникає не новий форматив, а лише семантична зміна існуючого формативу, порівняйте:

- Holzweg in eine gefährliche Sackgasse (LVZ 26.3.80) (nach: auf dem Holzweg sein – „sich irren“).

При автономізації групи компонентів як словосполучення можна говорити про фразеологічну деривацію, оскільки виникає новий фразеологізм, наприклад: leeres Stroh dreschen – leeres Stroh; reinen Tisch machen – „etwas in Ordnung bringen, klären“.

- Jetzt ist reiner Tisch (E. Schrittmatter, Der Wundertäter I, 43).

Автономізація через номіналізацію вербального компонента демонструє ситуація з фразеологізмом: Nachtigall, ich hör dir trapsen – „ich ahne schon, was jetzt kommt“, порівняйте:

- Während der Übergabe hub die Tante zu sprechen an. Ihre Sprechakte waren kurz... Röder hörte nichts als das Trapsen der Nachtigall. Abneigung und Mißtrauen gegenüber der grauen Tante feierten Orgien in seiner Brust ... (M.W. Schulz, Der Soldat und die Frau. Berlin 1978, 146).

Застосування автономізованого іменного компонента фразеологізму jmdm. blauen Dunst vormachen – „jmdm etwas Unwahres glaubhaft zu machen suchen“ з дефразеологізованим значенням відносно ситуації – блакитний дим сигарети створює особливий ефект: «Kurse gegen den blauen Dunst» як заголовок над повідомленням про «курси відвикання для курців» (LVZ 14.12. 2008).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, здійснений в роботі аналіз дав підстави для наступних висновків: багатогранні можливості варіативного застосування фразеологізмів засвідчують, що їх вживання не вичерпується скороченням; варіації ведуть або до переоформлення фразеологізму як мовної одиниці, при певних умовах розпаду – до розпаду, або ж варіативні

фразеологізми існують поряд як синоніми, антоніми чи семантично комплементарні одиниці; часто варіації залишаються okazіональними чи пов'язаними з певним текстом. Варіації не є повністю суб'єктивними, а функціонують згідно узагальнених точок зору на основі структурно-семантичних інваріантів фразеологічної бази. В подальших дослідженнях варто з'ясувати, які із типів фразеологізмів є особливо продуктивними в плані варіативності, а також більш «схильні» до фразеологічної та дефразеологічної варіації.

Література

- 1) Виноградов В.В. Основные типы лексических значений слова / В.В. Виноградов // Вопросы языкознания – М.: 1953 - Вып 5. - С. 3 – 29.
- 2) Гаврилов В.І., Прокопенко О.П. Німецько-український фразеологічний словник / В.І Гаврилов. – Київ: «Радянська школа», 1981 - 377 с.
- 3) Капранов В.А. Фонетическая вариативность слов и синонимия / В.А Капранов. - М.: «Наука», 1967. с. – 234 с.
- 4) Касландзия І. Синонимия в немецкой фразеологии / І. Касландзия. – М.: «Высшая школа», 1990, 188 с.
- 5) Кунин А.В. Большой англо-русский фразеологический словарь / А.В. Кунин. - М.: «Русский язык в Медиа», 2006. – 410 с.
- 6) Кунин А.В. Английская фразеология / А.В. Кунин. – М.: «Высшая школа», 1970. - 242 с.
- 7) Куликова Л.А. К проблеме фразеологической вариантности / Л.А. Кунинова // Сборник научных трудов: МГПИЦЯ им. Мориса Тореза, М.: 1974 - Вып. 75. - С. 125 – 134.
- 8) Ярцева В.Н. Лингвистический энциклопедический словарь / В.Н. Ярцева – М.: «Советская энциклопедия», 1990. – 563 с.
- 9) Мізін К.І. Порівняння у фразеології / Мізін К.І. – Вінниця: «Нова книга», 2009. - 403 с.
- 10) Москальская О.И. Вариантность и дифференциация в лексике литературного немецкого языка / О.И. Москальская // Нормы и социальная дифференциация языка». - М.,1969 – В. 9. – С. 138 – 151.

- 11) Музиченко Г.П. Структурно-семантичні та прагматичні особливості використання фразеологічної алюзії у публічних заголовках / Г.П. Музиченко // Наукові записки національного університету «Острозька академія», Остріг: 2010. - Випуск 13. - С. 513 – 521.
- 12) Пташник С.Б. Структурно-семантичні особливості фразеологічних модифікацій та їхні функції в німецькому газетному тексті / С.Б. Пташник. – Львів : Нова книга, 2003 – 27 с.
- 13) Телия В.Н. Вариантность лексического состава идиом как структурных единиц языка / В.Н. Телия, М.: Наука, 1974. – 146 с.
- 14) Трубецкой Н.С. Основы фонологии / Н.С. Трубецкой. М.: Издательство иностранной литературы, 1960. – 156 с.
- 15) Уфимцева А.А. Слово в лексико-семантической системе языка / А.А. Уфимцева. М.: Наука, 2001. – 238 с.
- 16) Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка / Н.М. Шанский, М.: Высшая школа, 1974. – 246 с.
- 17) Шендельс Е.И. Грамматическая синонимия / Е.И. Шендельс, СПб.: АДДМ, 1969. – 245 с.
- 18) Чернышева И.И. Фразеология современного немецкого языка / Чернышева И.И. М.: Высшая школа, 1970. – 327 с.
- 19) Hinka V.I. Lexikologie der deutschen Sprache / V.I. Hinka, Тернопіль: Книга Богдан, 2008. – 320 с.
- 20) Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer, Niemejer: Aufl. Tübingen, 1997. – 250 S.
- 21) Schippan Th. Einführung in die Semasiologie / Th. Schippan. Leipzig: VEB Bibl. Inst (2 Aufl.), 1975 – 269 S.
- 22) Stepanova M.D. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache / Stepanova M.D. Moskau: Hochschule, 1975 – 275 S.